

Research Article

Investigating the Local Communities Development in the Nomadic Community of Chaharmahal-Bakhtiari Province, Considering the Role of Social and Cultural Elements

Navid Gharibshahi¹ , Mohammad Badsar² , Shadali Tohidloo³

¹- MA in Agricultural Engineering - Rural Development and Expert of the General Directorate of Nomadic Affairs of Chaharmahal and Bakhtiari Province, Shahrekord, Iran.

²- Associate Professor of Promotion, Communication, and Rural Development Department, Faculty of Agriculture, Zanjan University, Zanjan, Iran. (Corresponding Author: badsar@znu.ac.ir)

³- Assistant Professor, Promotion, Communication and Rural Development Department, Faculty of Agriculture, Zanjan University, Zanjan, Iran.

Abstract

The nomadic community faces several challenges, including economic, cultural, and social constraints, which impact their social development. This research aimed to investigate the development of local communities within nomadic societies, with an emphasis on social and cultural components. The statistical population of this study comprised the nomads of the Province. Utilizing the Cochran formula, a statistical sample of 264 individuals was selected. To enhance accuracy, 300 heads of nomadic households were ultimately interviewed using a structured questionnaire. The collected data were analyzed using SPSS software. The results of the correlation test indicated a significant relationship between the individual, family, and economic characteristics of the respondents and various dimensions of local community development within the nomadic community. The results of the multiple linear regression analysis indicated that social and cultural factors accounted for 50.2 percent of the variations in local community development within the nomadic community of the Province. Among the social factors, interactions, cohesion, and solidarity, social participation and social trust had a positive and significant impact on the development of the local community within the nomadic population. Cultural factors, including patriarchy as well as traditional beliefs and customs, have had a negative and significant impact on the development of the local nomadic. The results indicated that cultural dimensions, such as native/local affiliation and education, have a positive and significant impact on the development of the local community within the nomadic population of the province.

Article Info

Keywords:

*Nomads;
Development;
Local
Communities;
Chaharmahal and
Bakhtiari.*

Article History:

Received:
01 October 2024
Accepted:
28 October 2024
Available online:
05 November 2024

How to Cite: Gharibshahi, N., Badsar, M., & Tohidloo, S. (2024). Investigating the Local Communities Development in the Nomadic Community of Chaharmahal-Bakhtiari Province, Considering the Role of Social and Cultural Elements. *Journal of Zakhayer-e Enghelab (Pastoral Nomads)*, 3(1), 47-60. [10.22034/JZEPN.2024.495524.1007](https://doi.org/10.22034/JZEPN.2024.495524.1007) [in Persian]

تحلیل توسعه اجتماعات محلی در جامعه عشایری استان چهارمحال و بختیاری با تاکید بر نقش مؤلفه‌های اجتماعی و فرهنگی

نوید غریب‌شاهی^۱، محمد بادیار^۲، شادعلی توحیدلو^۳

^۱- کارشناس ارشد مهندسی کشاورزی- توسعه روستایی و کارشناس اداره کل امور عشایر استان چهارمحال و بختیاری، شهرکرد، ایران.
^۲- دانشیار گروه ترویج، ارتباطات و توسعه روستایی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه زنجان، زنجان، ایران. (نویسنده مسئول: badsar@znu.ac.ir)
^۳- دانشیار گروه ترویج، ارتباطات و توسعه روستایی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه زنجان، زنجان، ایران.

اطلاعات مقاله

واژگان کلیدی:

عشایر؛
توسعه؛
اجتماعات محلی؛
چهارمحال و بختیاری.

تاریخ‌ها:

دریافت مقاله:
۱۰ مهر ۱۴۰۳
پذیرش مقاله:
۷ آبان ۱۴۰۳
انتشار برخط:
۱۵ آبان ۱۴۰۳

چکیده

جامعه عشایری با چالش‌های متعددی از جمله محدودیت‌های اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی مواجه است که توسعه اجتماعی می‌تواند آن‌ها را تحت تأثیر قرار دهد. پژوهش حاضر، با هدف بررسی توسعه اجتماعات محلی در جامعه عشایری با تأکید بر مؤلفه‌های اجتماعی و فرهنگی صورت پذیرفت. جامعه آماری این پژوهش، عشایر استان چهارمحال و بختیاری بودند که با استفاده از فرمول کوکران، تعداد ۲۶۴ نفر به عنوان نمونه آماری و به منظور افزایش دقت، ۳۰۰ نفر انتخاب گردیدند. ابزار پژوهش، پرسشنامه بود. داده‌های گردآوری شده با استفاده از نرم افزار SPSS مورد تحلیل قرار گرفتند. در بخش استنباطی و بر اساس نتایج آزمون همبستگی، میان ویژگی‌های فردی، خانوادگی و اقتصادی پاسخگویان با برخی از ابعاد مختلف توسعه اجتماع محلی جامعه عشایری، همبستگی معنی‌داری وجود داشت. نتایج رگرسیون چندگانه خطی نشان داد، مؤلفه‌های اجتماعی و فرهنگی تبیین کننده ۵۰/۲ درصد از تغییرات توسعه اجتماع محلی جامعه عشایری، در استان چهارمحال و بختیاری بودند. در بین عوامل اجتماعی تعاملات، انسجام و همبستگی؛ مشارکت اجتماعی و اعتماد اجتماعی دارای اثر مثبت و معنی‌داری بر توسعه اجتماع محلی جامعه عشایری در استان چهارمحال و بختیاری بودند. همچنین ابعاد فرهنگی مردسالاری، باورها و رسوم سنتی دارای اثر منفی و معنی‌داری بر توسعه اجتماع محلی جامعه عشایری در استان بودند، در حالی که، ابعاد فرهنگی مانند تعلقات بومی/محلی و آموزش، دارای اثرات مثبت و معنی‌داری بر توسعه اجتماع محلی جامعه عشایری، می‌باشند.

استناددهی: غریب‌شاهی، نوید؛ بادیار، محمد. و توحیدلو، شادعلی. (۱۴۰۳). تحلیل توسعه اجتماعات محلی در جامعه عشایری استان چهارمحال و بختیاری با تاکید بر نقش مؤلفه‌های اجتماعی و فرهنگی. *ذخایر انقلاب (عشایر)*، ۳(۱)، ۶۰-۴۷. DOI: 10.22034/JZEPN.2024.495524.1007

۱. مقدمه

فرهنگی، مانند آموزش و باورهای سنتی نقش بسزایی در توسعه عشایر دارند. از سوی دیگر، ورود تکنولوژی و تغییرات اقتصادی، فرصت‌ها و چالش‌هایی را برای جوامع عشایری به همراه داشته است.

هدف توسعه^۱ یا هر نوع تغییر^۲، بهره‌مندی و خوشبختی انسان‌های درگیر است، اما این نکته اهمیت دارد که آیا آنچه انجام شده در راستای خوشبختی انسان‌ها بوده است یا برعکس، مردم آن جامعه تعریف یا درک متفاوتی از توسعه و رفاه دارند؟! (محمدپور، ۱۳۹۲). راهبرد توسعه دولت-محور در ابتدای ورود با رویکردی فیزیکی و اقتدارگرایانه، بدون آنکه اجتماع هدف را در نظر داشته باشد که خواهان چه چیزی هستند و یا چه چیزی از نظر آن‌ها عامل خوشبختی و بهبودی است، گام در این جوامع نهاد، در واقع این مهندسان بودند که تعیین می‌کردند، مردم چه چیزی را، چگونه و چرا می‌خواهند و مردم اجتماعات محلی^۳ دخیل نبودند (عبداله‌پور، ۱۳۹۶).

توسعه مبتنی بر اجتماعات محلی، نگرش جدیدی نسبت به توسعه و به‌ویژه توسعه روستایی دارد. آنچه که باعث توجه به نقش بخش‌های مردمی و محلی نسبت به توسعه شد، چالش‌ها و نتایج پیش‌روی جهانی شدن بود، که در رابطه با نظریات نگرش‌های اجتماعی به توسعه شکل گرفت و در این میان پژوهشگران و نظریه‌پردازان توسعه، مفاهیمی چون جامعه مدنی محلی، حکومت محلی، حکمرانی خوب و توسعه اجتماعات محلی را مطرح کردند (Narayan & Abe, 2003).

رهبری ایلی-اجتماعی بخش جدائی‌ناپذیر توسعه اجتماعات محلی است، چراکه علاوه بر

جوامع عشایری، همواره یکی از ارکان اصلی ساختار اجتماعی، اقتصادی کشور بوده‌اند. با این حال، این جوامع، به دلیل تغییرات اجتماعی و اقتصادی اخیر، با چالش‌های جدیدی مواجه شده‌اند که بر توسعه اجتماعی‌شان تأثیر می‌گذارد. توسعه اجتماعات محلی به‌عنوان یکی از راهکارهای مهم برای بهبود معیشت و پایداری این جوامع مطرح شده است. این تحقیق به دنبال شناسایی و تحلیل عواملی است که توسعه اجتماعات محلی را در جامعه عشایری استان چهارمحال و بختیاری تحت تأثیر قرار می‌دهد. مسئله پژوهش این است که چگونه مؤلفه‌های اجتماعی و فرهنگی می‌توانند به عنوان موتورهای توسعه در این جوامع عمل کنند.

عشایر به‌عنوان یکی از جوامع مهم ایران، نقش چشمگیری در تولیدات کشاورزی و دامی ایفا می‌کنند. زندگی عشایری مبتنی بر، کوچ‌نشینی و انسجام اجتماعی است، که این ویژگی‌ها باعث حفظ منابع طبیعی و میراث فرهنگی می‌شود. با این حال، تحولات اجتماعی و اقتصادی دهه‌های اخیر، جوامع عشایری را با چالش‌هایی نظیر تغییر سبک زندگی و کاهش منابع مواجه کرده است. این تحقیق بر آن است تا با شناسایی مؤلفه‌های اجتماعی و فرهنگی، وضعیت توسعه اجتماعات محلی عشایر چهارمحال و بختیاری را بررسی کند و راهکارهایی را برای بهبود آن ارائه دهد.

توسعه اجتماعات محلی، به‌معنای بهبود شرایط زندگی و ارتقای شاخص‌های اجتماعی و اقتصادی است. نظریه‌پردازانی مانند مایکل تودارو و آمارتیاسن تأکید دارند که توسعه باید چندبعدی باشد و علاوه بر رشد اقتصادی، عدالت اجتماعی، انسجام فرهنگی و مشارکت را نیز شامل شود. در ایران، مطالعات مختلفی نشان داده‌اند که عوامل اجتماعی مانند اعتماد و تعاملات اجتماعی و عوامل

1- Development

2- Change

3- Local Community

مشخص و گسترده‌ی اجتماعی است. توسعه اجتماعی موجب افزایش کنترل انسان بر زندگی خود می‌شود و توسعه با عوامل فرهنگی و ارزشی که در این راه تحت تأثیر قرار می‌گیرند، منافات ندارد، بلکه موجب تقویت هویت جامعه می‌گردد (مرادی و اسماعیل‌نژاد، ۱۳۸۹).

رویکرد نظری توسعه محلی به معنای پایه-گذاری راهبرد توسعه، در سطح جوامع محلی می-باشد که نیازمند بررسی زمینه‌های فرهنگی و تاریخی آن اجتماع است. توسعه محلی عشایر با در نظر گرفتن توسعه مبتنی بر مشارکت مردم محور مورد هدف بوده که باید در تمام فرآیند توسعه لحاظ گردد. وضعیت فعلی جامعه عشایری گویای این واقعیت است که علیرغم اجرای مجموعه‌ای از اقدامات و سیاست‌ها (مانند اسکان، کوچ و رمه-گردانی و غیره) عملاً نتایج چشمگیری در راستای توسعه اجتماعات محلی به معنای واقعی نداشته و این خلاء بین اجتماعات محلی عشایر وجود دارد (کیاوند، ۱۳۷۰). توسعه محلی به عنوان یک رویکرد برای تحقق توسعه پایدار در سطح محلی و منطقه‌ای به شمار می‌رود. در این رویکرد، توسعه از قاعده گذاشتن بر ارتقای توانمندی‌ها و منابع محلی جهت بهبود شرایط زندگی جامعه محلی پیروی می‌کند. هدف اصلی توسعه محلی؛ تقویت اقتصاد محلی، افزایش رفاه جامعه، حفظ و ارتقای فرهنگ و هویت محلی، آموزش و تحصیل مردم و توسعه سیاسی، اجتماعی و فرهنگی در آن منطقه است (Boodhoo, 2005). رویکرد توسعه محلی بر دو اصل اساسی، یعنی "مشارکت و تعامل" تأکید می‌کند. در این رویکرد، جامعه محلی، مردم، نهادهای محلی، سازمان‌های غیر دولتی و سایر ذینفعان محلی در تمامی مراحل برنامه‌ریزی، اجرا و ارزیابی در توسعه محلی شرکت فعال دارند. این مشارکت به افزایش خودتوانمندی محلی، تقویت

ایفای نقش نمایندگی مردم، در گردهم‌آوردن آنها در پیشبرد اقدامات توسعه‌ای و جلب مشارکت در فرایندهای گوناگون نیز مؤثر می‌باشد. در اجتماعات عشایری مناطق بختیاری‌نشین نخبگان سنتی^۴ نظیر سرمال و ریش‌سفیدان از گذشته تاکنون، امور محلی را در جهت بهبودبخشی آن، با بهره‌مندی از اقتدار اجتماعی و مسئولیت‌پذیری در امور اجتماع محلی هدایت نموده‌اند. مفهوم ریش‌سفید در عرف محلی تنها افراد سن بالا و ظاهر خاص نیست، بلکه بزرگان محلی که مورد اعتماد مردم بوده و از اقتدار و نفوذ بالایی در راهبری و مدیریت برخوردار هستند و در فعالیت‌ها و امور اجتماع محلی مشارکت داوطلبانه دارند را نیز در برمی‌گیرد (عبداله‌پور، ۱۳۹۶).

توسعه اجتماعی به‌عنوان یکی از ابعاد اصلی توسعه پایدار در جوامع عشایری اهمیت ویژه‌ای دارد. با این حال، کمبود تحقیقاتی که به طور خاص به بررسی اثرات مؤلفه‌های اجتماعی و فرهنگی بر توسعه اجتماعات محلی در جوامع عشایری بپردازد، به چشم می‌خورد. جامعه عشایری استان چهارمحال و بختیاری، با وجود پتانسیل‌های اقتصادی و اجتماعی قابل توجه، با مشکلاتی چون کاهش مشارکت اجتماعی و فقدان انسجام اجتماعی مواجه است. این پژوهش به دنبال پاسخ به این سؤال است که چگونه می‌توان از ظرفیت‌های اجتماعی و فرهنگی برای تقویت و توسعه اجتماعات محلی در این جوامع بهره برد؟

۲. ادبیات و مبانی نظری

۱.۲. توسعه اجتماعات محلی

مفهوم توسعه اجتماعی از مفهوم توسعه اقتصادی، جامع‌تر و گسترده‌تر می‌باشد. توسعه اجتماعی به دنبال دستیابی به اهداف و آرمان‌های

^۴ Traditional Elites

برنامه‌های توسعه، یکی از شاخص‌های موفقیت توسعه محلی است.

۳.۲. نقش مؤلفه‌های فرهنگی در توسعه اجتماعات محلی

فرهنگ، یکی از عوامل کلیدی در تعیین مسیر و سرعت توسعه اجتماعات محلی است. باورها، آداب و رسوم، و هنجارهای فرهنگی می‌توانند تأثیر مثبت یا منفی بر فرایند توسعه داشته باشند.

- باورها و آداب و رسوم: باورهای سنتی در برخی جوامع عشایری، مانند مردسالاری، می‌توانند مانع مشارکت زنان در فعالیت‌های اجتماعی شوند. در مقابل، آداب و رسومی که بر احترام به همکاری و تعامل تأکید دارند، می‌توانند مشوق توسعه باشند.

- آموزش و سواد: آموزش یکی از مؤلفه‌های کلیدی برای ارتقای توانمندی‌های افراد و کاهش موانع فرهنگی است. افزایش سواد و آگاهی اجتماعی می‌تواند زمینه‌ساز تحول در جوامع عشایری باشد (Todaro, 1995).

۴.۲. تأثیر تغییرات اقتصادی و تکنولوژیکی بر جوامع عشایری

تغییرات اقتصادی و ورود فناوری‌های جدید به جوامع عشایری، فرصت‌ها و چالش‌های جدیدی به وجود آورده است.

- فرصت‌ها: ورود تکنولوژی باعث شده که عشایر به بازارهای بزرگ‌تر دسترسی پیدا کنند و روش‌های نوین کشاورزی و دامداری را به کار گیرند.

- چالش‌ها: از سوی دیگر، این تغییرات باعث تغییر سبک زندگی عشایری و

اعتماد و همبستگی اجتماعی، اثربخشی برنامه‌ها و پروژه‌های توسعه‌ای و بهبود اداره و مدیریت محلی کمک می‌کند (Norgaard & O'Brien, 2005).

توسعه اجتماعات محلی فرایندی است که در آن بهبود پایدار در کیفیت زندگی اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی اعضای یک اجتماع صورت می‌گیرد. این مفهوم بر مشارکت مستقیم اعضای اجتماع، استفاده از منابع محلی و تعامل با نهادهای دولتی و غیردولتی تأکید دارد. نظریه‌پردازانی مانند مایکل تودارو و آمارتیاسن بر این باورند که توسعه پایدار باید چندبعدی باشد و علاوه بر رشد اقتصادی، به عدالت اجتماعی، دسترسی به فرصت‌ها، و تقویت انسجام اجتماعی بپردازد. در این راستا، توسعه اجتماعات محلی یکی از راهبردهای مؤثر برای کاهش نابرابری و ارتقای عدالت اجتماعی به شمار می‌رود (Barton, 2003).

۲.۲. نقش مؤلفه‌های اجتماعی در توسعه اجتماعات محلی

مؤلفه‌های اجتماعی شامل انسجام، اعتماد، مشارکت، و تعاملات اجتماعی، نقش مهمی در توسعه اجتماعات محلی ایفا می‌کنند.

- اعتماد اجتماعی: اعتماد میان اعضای اجتماع و میان اعضا با نهادهای محلی، زیربنای تعاملات و همکاری‌های اجتماعی است. اعتماد به ایجاد انسجام اجتماعی و کاهش تنش‌های درونی کمک می‌کند (Narayan & Abe, 2003).

- انسجام اجتماعی: انسجام، پیوندهای محکم میان اعضای یک اجتماع را تقویت می‌کند و مشارکت در فعالیت‌های جمعی را افزایش می‌دهد.

- مشارکت اجتماعی: سطح مشارکت اعضای اجتماع در تصمیم‌گیری‌ها و

۳. روش‌شناسی

این تحقیق از لحاظ هدف، از نوع "پژوهش‌های کاربردی"، از نظر میزان کنترل متغیرها، از نوع "غیرآزمایشی" و از لحاظ نحوه تحلیل اطلاعات از نوع "مطالعات توصیفی-همبستگی" و از لحاظ نوع جمع‌آوری داده‌ها، از نوع "میدانی" می‌باشد. این تحقیق از نظر مکانی، در نقاط عشایری استان چهارمحال و بختیاری انجام گرفت. ابتدا به مرور جامع ادبیات نظری پرداخته شد و مطالعات صورت گرفته داخلی و خارجی در این زمینه بررسی گردید. در فرآیند بررسی مطالعات و ادبیات نظری موجود به استخراج و تدوین شاخص‌های توسعه اجتماعات محلی و عوامل اجتماعی و فرهنگی موثر بر توسعه اجتماع محلی جامعه عشایری اقدام شد. برای جمع‌آوری داده از ابزار پرسشنامه استفاده شد. پس از ارزیابی روایی (بر اساس نظرات اعضای هیئت علمی، کارشناسان و متخصصان مرتبط) و پایایی پرسشنامه (بر اساس مطالعه مقدماتی و محاسبه شاخص‌های آماری) نسبت به جمع‌آوری داده‌های میدانی از عشایر به شیوه مصاحبه حضوری اقدام شد.

این تحقیق از نوع پیمایشی است و به روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌بندی‌شده، انجام شده است. ابزار اصلی گردآوری داده‌ها، پرسشنامه‌ای با طرح سؤالاتی در مورد مؤلفه‌های اجتماعی و فرهنگی بود. روایی این پرسشنامه توسط کارشناسان دانشگاهی تأیید شد و داده‌های گردآوری‌شده با استفاده از نرم‌افزارهای آماری مورد تحلیل قرار گرفت. جامعه آماری شامل ۲۵۱۱۰ خانوار عشایری در استان چهارمحال و بختیاری بود که از میان آن‌ها ۳۰۰ خانوار به عنوان نمونه انتخاب شدند.

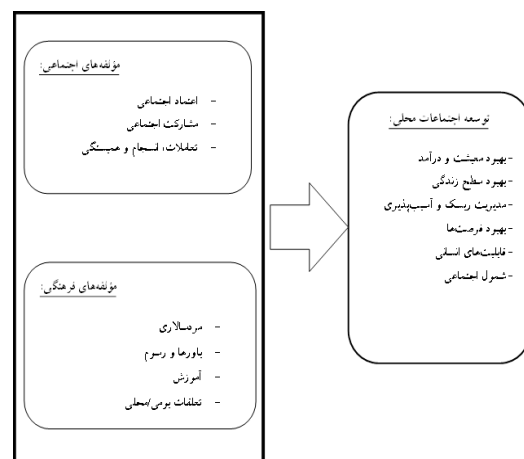
افزایش وابستگی آنان به جامعه شهری شده که ممکن است انسجام سنتی آنان را تضعیف کند (Barrow, 1995).

۲.۲. پیشینه

پژوهش‌های انجام‌شده داخلی نشان داده‌اند که عواملی مانند آموزش، بهبود زیرساخت‌ها و افزایش دسترسی به خدمات بهداشتی و رفاهی نقش اساسی در بهبود کیفیت زندگی عشایر دارند. پژوهش‌های دیگر بر تأثیر منفی باورهای سنتی، نظیر مردسالاری بر مشارکت اجتماعی زنان اشاره کرده‌اند (قناد، ۱۳۹۸).

همچنین، تحقیقات بین‌المللی در زمینه جوامع کوچ‌نشین، تأثیر آموزش و توسعه فناوری را در افزایش بهره‌وری اقتصادی این جوامع برجسته کرده‌اند (Narayan & Abe, 2003). به‌علاوه، مطالعات، نشان داده‌اند که اعتماد و انسجام اجتماعی، از عوامل اصلی در پیشبرد توسعه پایدار اجتماعات محلی هستند (Barton, 2003).

با توجه به بررسی مبانی و مطالعات انجام شده در این زمینه، مدل مفهومی پژوهش در شکل (۱) ارائه شده است.

شکل ۱. مدل مفهومی پژوهش

۴. یافته‌ها و بحث

۱.۴. تحلیل توصیفی

در این بخش، ابتدا به تحلیل ویژگی‌های فردی، خانوادگی و حرفه‌ای جامعه مورد بررسی، شامل فاصله تا مرکز دهستان، گروه سنی، بعد خانوار، تعداد افراد شاغل خانوار، قومیت، میزان تحصیلات، وضعیت شغل دوم سرپرست خانوار، میانگین درآمد سالیانه خانوار، میانگین درآمد سالیانه فرد، نان‌آور اصلی خانواده پرداخته شده است:

- فاصله محل سکونت تا مرکز دهستان برای بیشینه پاسخگویان (۲۱/۷ درصد) کمتر از ۱۰ کیلومتر و برای کمینه پاسخگویان (۸/۷ درصد)، بیش از ۵۰ کیلومتر بود.

- میانگین سنی پاسخگویان ۴۶/۰۴ سال بود. توزیع سنی پاسخگویان بین کمینه ۲۱ سال و بیشینه ۷۸ سال قرار داشت. اکثریت پاسخگویان بین سنین ۵۰-۴۰ (۳۵ درصد) و کمترین پاسخگویان در گروه سنی بین ۲۰-۳۰ سال (۳ درصد) قرار داشتند.

- توزیع پاسخگویان برحسب تعداد اعضای خانوار، نشان داد که خانوارهای پنج‌نفره با ۲۴/۳ درصد بیش‌ترین فراوانی و خانوارهای ۱۰ نفره و بیشتر با ۴ درصد، کمترین فراوانی را دارا بودند. همچنین، خانواده‌های دارای یک پسر با ۲۸/۳ درصد، بیشترین فراوانی و خانواده‌های دارای نه پسر با ۰/۳ درصد، کمترین فراوانی را داشتند. به‌علاوه، خانواده‌های دارای دو دختر با ۳۱/۷ درصد، بیشترین فراوانی و خانواده‌های دارای ۷ دختر با ۰/۷ درصد، کمترین فراوانی را داشتند.

- توزیع فراوانی پاسخگویان برحسب تعداد افراد شاغل در خانوار نشان داد که بیشترین فراوانی، برای خانوار دارای یک نفر شاغل است (۷۴/۷ درصد) و کمترین فراوانی، برای خانوار دارای چهار نفر شاغل است (یک درصد).

- توزیع پاسخگویان برحسب قومیت، نشان می‌دهد که قومیت لر با ۹۶/۷ درصد بیش‌ترین فراوانی و قومیت فارس با ۰/۷ درصد کمترین فراوانی را داشتند.

- نتایج به‌دست‌آمده برحسب میزان تحصیلات نشان می‌دهد که بیش‌ترین فراوانی مربوط به افرادی است که دارای سطح سواد ابتدایی با فراوانی (۱۵۲ نفر- ۵۰/۶۶ درصد) می‌باشند و کم‌ترین فراوانی مربوط به افرادی است که دارای سطح متوسطه زیر دیپلم با فراوانی (۱۹ نفر- ۶/۳ درصد) می‌باشند.

- نتایج بدست آمده از توزیع فراوانی پاسخگویان برحسب نوع شغل دوم آنان نشان داد که ۵۲ درصد از پاسخگویان فقط در بخش دامداری شاغل بودند و شغل دوم نداشتند. این در حالی است که ۰/۳ درصد از پاسخگویان در فعالیت‌های مربوط به بخش گردشگری اشتغال داشتند.

- نتایج بررسی میانگین درآمد سالیانه خانوار نشان داد، بیشترین فراوانی مربوط به گروه درآمدی بالای ۱۰۰ میلیون تومان (۲۷/۳ درصد) می‌باشد. همچنین کمترین فراوانی مربوط به گروه درآمدی زیر ۲۰ میلیون تومان (۲۲ درصد) می‌باشد. میانگین درآمد سالانه ۷۹/۳۱ میلیون تومان، کمترین میزان درآمد صفر میلیون

اجتماعی ($I=-0/239$) جامعه عشایری در استان چهارمحال و بختیاری وجود دارد. به عبارتی، هر اندازه فاصله میان محل زندگی پاسخگویان با مرکز دهستان یا شهر بیشتر باشد، از نظر سطح توسعه جامعه محلی پایین‌تر هستند. در واقع، از دیدگاه جوامع محلی، دوری از مرکز، می‌تواند منجر به ایجاد احساس یا واقعیت عدم توسعه بیشتر و محرومیت نسبت به مناطق نزدیکتر به مرکز باشد. همچنین مطابق با جدول (۱)، تحلیل نتایج همبستگی میان گروه سنی و ابعاد توسعه اجتماع محلی (مدیریت ریسک و آسیب‌پذیری) ($I=-0/152$) - $I=-0/103$ ؛ بهبود معیشت و درآمد ($I=-0/103$)؛ بهبود فرصت‌ها ($I=-0/130$)؛ قابلیت‌های انسانی ($I=-0/262$)؛ و شمول اجتماعی ($I=-0/151$) جامعه عشایری در استان چهارمحال و بختیاری، همبستگی منفی و معنی‌داری وجود دارد. به عبارت دیگر، پاسخگویان با سن پایین‌تر ارزیابی بهتری از توسعه اجتماع محلی جامعه عشایری نسبت به افراد مسن‌تر داشتند.

مطابق با نتایج جدول (۱)، مشخص شد، همبستگی معنی‌داری میان بعد خانوار پاسخگویان با ابعاد مختلف توسعه اجتماع محلی جامعه عشایری در استان چهارمحال و بختیاری وجود ندارد. در رابطه با همبستگی میان تعداد افراد شاغل در خانوار با ابعاد مختلف توسعه اجتماع محلی جامعه عشایری، نتایج نشان داد که تنها میان بعد بهبود معیشت و درآمد ($I=0/130$) با تعداد افراد شاغل در خانوار همبستگی مثبت و معنی‌داری در سطح ۹۵ درصد اطمینان وجود دارد. در حالی که میان تعداد افراد شاغل در خانوار با بعد بهبود فرصت‌ها ($I=-0/135$) همبستگی منفی و معنی‌داری وجود دارد. به عبارتی، این نتیجه شاید نشان‌دهنده این نکته باشد که هر چند تعداد افراد بیشتر شاغل در خانواده می‌تواند درآمد و معیشت بیشتری به همراه

و بیشترین میزان درآمد سالانه ۵۰۰ میلیون تومان بوده است.

- در بررسی میانگین درآمد سالیانه خود فرد، نتایج نشان داد، بیشترین فراوانی، مربوط به گروه درآمدی زیر ۲۰ میلیون تومان ($84/7$ درصد) می‌باشد. همچنین کمترین فراوانی مربوط به گروه درآمدی بین ۵۰ تا ۱۰۰ تومان ($0/3$ درصد) می‌باشد. میانگین درآمد سالانه $17/57$ میلیون تومان، کمترین میزان درآمد صفر میلیون و بیشترین میزان درآمد سالانه ۴۰۰ میلیون تومان بوده است.

- نتایج بدست آمده از تحقیق نشان دهنده آن است که در $91/7$ درصد خانوارهای عشایری، نان‌آور اصلی خانواده پدر می‌باشد، این در حالی است که فقط $1/7$ درصد نان‌آور اصلی خانواده را همسر اعلام نموده‌اند.

۲.۴. تحلیل استنباطی

در این بخش به بررسی روابط میان متغیرها بر اساس مدل مفهومی پرداخته شده است. به منظور بررسی رابطه بین ویژگی‌های فردی، خانوادگی و اقتصادی پاسخگویان با ابعاد مختلف توسعه اجتماع محلی جامعه عشایری در استان چهارمحال و بختیاری، از همبستگی پیرسون استفاده گردید (جدول ۱).

مطابق با نتایج جدول (۱) همبستگی منفی و معنی‌داری بین فاصله محل زندگی پاسخگویان تا مرکز دهستان یا شهر با همه ابعاد توسعه اجتماع محلی (بهبود سطح زندگی) ($I=-0/268$)؛ مدیریت ریسک و آسیب‌پذیری ($I=-0/179$)؛ بهبود معیشت و درآمد ($I=-0/122$)؛ بهبود فرصت‌ها ($I=-0/131$) - $I=-0/134$)؛ قابلیت‌های انسانی ($I=-0/134$)؛ و شمول

قابلیت‌های انسانی ($I=0/220$)، همبستگی مثبت و معنی‌داری وجود دارد. از طرفی، رابطه معنی‌داری میان متوسط درآمد سالیانه خانوار با ابعاد بهبود فرصت‌ها ($I=0/064$) و شمول اجتماعی ($-0/070$) وجود ندارد.

داشته باشد، اما در طرف دیگر ضرورت توجه به ایجاد فرصت‌های بیشتر شغلی نگرانی‌های شغلی بیشتری را ایجاد کند.

در نهایت مشخص گردید، میان متوسط درآمد سالیانه خانوار با ابعاد بهبود سطح زندگی ($I=0/123$)؛ مدیریت ریسک و آسیب‌پذیری ($I=0/144$)؛ بهبود معیشت و درآمد ($I=0/147$)؛ و

جدول ۱. همبستگی پیرسون بین ویژگی‌های فردی، خانوادگی و اقتصادی با ابعاد توسعه اجتماع محلی جامعه عشایری

ویژگی‌ها	فاصله تا مرکز دهستان یا شهر	سن	بعد خانوار	تعداد افراد شاغل در خانوار	متوسط درآمد سالانه خانوار
بهبود سطح زندگی	$-0/268^{**}$	$0/081$	$-0/082$	$0/059$	$0/123^*$
مدیریت ریسک و آسیب‌پذیری	$-0/179^{**}$	$-0/152^*$	$0/006$	$0/041$	$0/144^*$
بهبود معیشت و درآمد	$-0/122^*$	$-0/103$	$-0/067$	$0/130^*$	$0/147^*$
بهبود فرصت‌ها	$-0/131^*$	$-0/130^*$	$-0/093$	$-0/135^*$	$0/064$
قابلیت‌های انسانی	$-0/134^*$	$-0/262^{**}$	$-0/111$	$-0/084$	$0/220^{**}$
شمول اجتماعی	$-0/239^{**}$	$-0/151^{**}$	$-0/060$	$-0/009$	$-0/070$

* معنی‌داری همبستگی در سطح $0/05$ آلفا - ** معنی‌داری همبستگی در سطح $0/01$ آلفا

و نشان‌گر توسعه اجتماعات محلی جامعه عشایری، (b_0) به عنوان مقدار ثابت، (b_1 to b_7) به عنوان ضریب تاثیر ابعاد متغیر مستقل (X_1 ها)، تعاملات، انسجام و همبستگی، (X_2) مشارکت اجتماعی، (X_3) اعتماد اجتماعی، (X_4) مردسالاری، (X_5) باورها و رسوم سنتی، (X_6) تعلقات محلی، (X_7) آموزش و (ϵ) مقدار خطای تخمینی می‌باشد.

در بررسی روابط ادعا شده در مدل مفهومی پژوهش، در ابتدا، نقش مؤلفه‌های اجتماعی و فرهنگی در توسعه اجتماع محلی جامعه عشایری در استان چهارمحال و بختیاری از طریق آزمون رگرسیون چندگانه خطی سنجیده می‌شود. در معادله رگرسیونی (معادله ۱) که برای این رابطه در نظر گرفته شده است، (Y_1) به عنوان متغیر وابسته

$$Y_1 = b_0 + b_1X_1 + b_2X_2 + b_3X_3 + b_4X_4 + b_5X_5 + b_6X_6 + b_7X_7 + \epsilon$$

معادله ۱. معادله رگرسیون چندگانه خطی

مشخص ساخت که عوامل اجتماعی، شامل تعاملات، انسجام و همبستگی ($\rho=0/000$ ، $\rho=0/325$)؛ مشارکت اجتماعی ($\rho=0/020$ ، $\beta=0/165$) و اعتماد اجتماعی ($\rho=0/001$ ، $\beta=0/212$) دارای اثر مثبت و معنی‌داری بر توسعه اجتماع محلی جامعه عشایری در استان چهارمحال و بختیاری می‌باشند. از طرفی، در رابطه با نقش عوامل فرهنگی، یافته‌ها

نتایج آزمون رگرسیون (جدول ۲) نشان داد که با توجه به معنی‌داری مقدار آماره (F)، ($F_{292}^1=42$) سطح معنی‌داری ($=0/000$) مدل رگرسیونی، مدل مناسبی است و مؤلفه‌های اجتماعی و فرهنگی تبیین‌کننده ۵۰/۲ درصد از تغییرات توسعه اجتماع محلی جامعه عشایری در استان چهارمحال و بختیاری بودند. همچنین، نتایج

محلّی جامعه عشایری در استان چهارمحال و بختیاری هستند. بر اساس مقادیر بتای استاندارد متغیر تعاملات، انسجام و همبستگی ($\beta = ۰/۳۲۵$) و اعتماد اجتماعی ($\beta = ۰/۲۱۲$) به ترتیب دارای بالاترین اثر بر توسعه اجتماع محلی جامعه عشایری در استان چهارمحال و بختیاری بودند. با توجه به نتایج، معادله خطی غیراستاندارد رگرسیونی در جدول (۲) ارائه شده است.

نشان داد که عوامل فرهنگی شامل مردسالاری ($\rho = ۰/۰۱۳$, $\beta = -۰/۱۰۸$) و باورها و رسوم سنتی ($\rho = ۰/۰۰۶$, $\beta = -۰/۱۲۲$) دارای اثر منفی و معنی‌داری بر توسعه اجتماع محلی جامعه عشایری در استان چهارمحال و بختیاری بودند. این در حالی است که سایر یافته‌ها مشخص کرد، ابعاد فرهنگی مانند تعلقات بومی / محلی ($\rho = ۰/۰۱۳$)، آموزش ($\rho = ۰/۰۳۸$, $\beta = ۰/۱۰۴$) و آموزش ($\rho = ۰/۰۳۸$, $\beta = ۰/۱۲۱$) دارای اثر مثبت و معنی‌داری بر توسعه اجتماع

جدول ۲. رگرسیون چندگانه خطی نقش مؤلفه‌های اجتماعی و فرهنگی بر توسعه اجتماع محلی جامعه عشایری

سطح معنی‌داری	مقادیر t	ضرایب رگرسیونی استاندارد (Beta)	خطای استاندارد	مقادیر غیراستاندارد (B)	مقادیر
۰/۰۰۱	۳/۴۲۷	-	۰/۲۴۶	۰/۸۴۴	ثابت (Constant)
۰/۰۰۰	۴/۸۴۸	۰/۳۲۵	۰/۰۶۷	۰/۳۲۶	عوامل اجتماعی
۰/۰۲۰	۲/۳۳۰	۰/۱۶۵	۰/۰۶۴	۰/۱۵۰	تعاملات، انسجام و همبستگی (X_1)
۰/۰۰۱	۳/۲۶۰	۰/۲۱۲	۰/۰۶۷	۰/۲۱۹	مشارکت اجتماعی (X_2)
۰/۰۱۳	-۲/۴۹۵	-۰/۱۰۸	۰/۰۳۶	-۰/۰۸۹	اعتماد اجتماعی (X_3)
۰/۰۰۶	۲/۷۶۴	-۰/۱۲۲	۰/۰۴۳	-۰/۱۱۹	مردسالاری (X_4)
۰/۰۱۳	۲/۴۸۶	۰/۱۲۱	۰/۰۴۰	۰/۰۹۸	باورها و رسوم (X_5)
۰/۰۳۸	۲/۰۸۱	۰/۱۰۴	۰/۰۴۷	۰/۰۹۹	تعلقات بومی / محلی (X_6)
					آموزش (X_7)
معادله خطی غیراستاندارد رگرسیونی					
$Y_1 = 0.844 + 0.326X_1 + 0.150X_2 + 0.219X_3 - 0.089X_4 - 0.119X_5 + 0.098X_6 + 0.099X_7$					

دسترسی به تسهیلات کشاورزی و دامداری و حمایت‌های اقتصادی نظیر وام‌ها، باعث بهبود وضعیت معیشتی خانواده‌های عشایری شده است. این موضوع نقش قابل‌توجهی در کاهش فقر و افزایش رفاه اقتصادی دارد.

نتایج این تحقیق نشان داد که توسعه، اجتماعات محلی عشایری چهارمحال و بختیاری تحت‌تأثیر مستقیم مؤلفه‌های اجتماعی و فرهنگی قرار دارد. تقویت انسجام و اعتماد اجتماعی، افزایش مشارکت و توسعه آموزش، تأثیرات مثبتی بر بهبود شرایط زندگی عشایر دارند. با این حال، چالش‌هایی نظیر باورهای سنتی محدودکننده و کمبود

۵. نتیجه‌گیری و پیشنهادات

طبق یافته‌های پژوهش، مردان بیشتر از زنان در تصمیم‌گیری‌ها مشارکت دارند. این تفاوت به دلیل باورهای فرهنگی و سنتی در برخی مناطق عشایری است. عشایری که به سکونت دائمی در مناطق نزدیک‌تر به مراکز شهری روی آورده‌اند، دسترسی بیشتری به خدمات و فرصت‌های شغلی دارند و این امر توسعه اجتماعی آنان را تسریع کرده است. کمبود جاده‌های مناسب، خدمات بهداشتی و دسترسی به آب و برق، از مشکلات اصلی عشایر است. توسعه این زیرساخت‌ها تأثیر مثبتی بر کیفیت زندگی و کاهش مهاجرت عشایر داشته است.

زیرساخت‌ها باید مورد توجه سیاست‌گذاران قرار گیرد تا برنامه‌های توسعه پایدار در این جوامع به نتیجه مطلوب برسند.

اعتماد اجتماعی، انسجام و مشارکت از مهم‌ترین مؤلفه‌های اجتماعی مؤثر بر توسعه اجتماعات محلی شناخته شدند. باورهای سنتی و مردسالاری، تأثیر منفی بر توسعه داشته و نیازمند بازنگری فرهنگی است. آموزش و بهبود زیرساخت‌های اجتماعی، تأثیر مثبت و معناداری بر پیشرفت جوامع عشایری نشان داده‌اند. تأثیر سیاست‌های حمایتی نظیر تعاونی‌های عشایری و دسترسی به خدمات ضروری بر بهبود معیشت عشایر، مثبت ارزیابی شد. اعتماد بین اعضای جامعه و اعتماد به نهادهای محلی از مؤلفه‌های کلیدی در توسعه اجتماعات محلی شناسایی شد. جامعه عشایر به دلیل زندگی مبتنی بر کوچ و تعاملات مستمر، سطوح بالایی از اعتماد بین فردی را نشان می‌دهند که این امر زمینه‌ساز انسجام اجتماعی است. هرچند اعتماد به نهادهای دولتی به دلیل نارسایی در ارائه خدمات محدود است، اما تعاونی‌های عشایری مورد اعتماد بیشتری قرار گرفته‌اند. تعاملات نزدیک بین اعضای جامعه، حفظ فرهنگ مشترک و پیوندهای قوی خانوادگی و قومی، به انسجام اجتماعی در جوامع عشایری کمک کرده است. انسجام اجتماعی علاوه بر تقویت همبستگی، بستری مناسب برای مشارکت در فعالیت‌های جمعی فراهم می‌کند. مشارکت در تصمیم‌گیری‌ها و اجرای پروژه‌های محلی، یکی دیگر از مؤلفه‌های مؤثر بر توسعه، شناخته شد. مشارکت بیشتر در تعاونی‌های محلی، برنامه‌های توسعه دامداری و کشاورزی و فعالیت‌های اجتماعی مشاهده شد.

همچنین، باورها و رسوم، آموزش و تعلقات بومی-محلی از مهمترین مؤلفه‌های فرهنگی مؤثر بر توسعه اجتماعات محلی شناخته

شدند. در برخی مناطق عشایری، باورهای سنتی و ساختار مردسالارانه به‌عنوان مانعی بر مشارکت زنان و جوانان شناسایی شد. این باورها به محدود شدن فرصت‌های اجتماعی و اقتصادی برای زنان منجر شده است. آموزش در جامعه عشایری به‌عنوان یک عامل مؤثر بر توسعه شناخته شد. افزایش سواد و آگاهی اجتماعی، نه تنها سطح زندگی افراد را بهبود بخشیده، بلکه باورهای سنتی محدودکننده را نیز به چالش کشیده است. احساس تعلق به سرزمین و حفظ هویت فرهنگی، انگیزه‌ای قوی برای مشارکت در فعالیت‌های توسعه‌ای است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که توسعه اجتماعات محلی در جوامع عشایری استان چهارمحال و بختیاری، تحت تأثیر مستقیم مؤلفه‌های اجتماعی و فرهنگی قرار دارد. می‌توان اینگونه نتیجه گرفت که، با تقویت این مؤلفه‌ها، می‌توان به بهبود شرایط معیشتی و پایداری این جوامع کمک کرد. به‌علاوه، پیشنهاد می‌شود که برنامه‌ریزی‌های توسعه‌ای آینده باید با در نظر گرفتن این عوامل انجام شود، تا بتوان به نتایج مطلوب‌تری دست یافت. برای توسعه پایدار و سودمند اجتماعات محلی در جامعه عشایری استان چهارمحال و بختیاری، لازم است به عوامل اجتماعی، فرهنگی، توجه ویژه‌ای شود و سیاست‌ها و برنامه‌های مناسب برای توسعه اجتماعی و فرهنگی این جامعه در نظر گرفته شوند.

برای توسعه اجتماعات محلی عشایر استان چهارمحال و بختیاری با رویکرد اجتماعی و فرهنگی، موارد زیر پیشنهاد می‌گردد:

- تقویت هم‌افزایی و انسجام اجتماعی: برگزاری جشنواره‌ها، رویدادهای فرهنگی و ورزشی، نمایشگاه‌ها و فستیوال‌های محلی، می‌تواند به تقویت همبستگی و اتحاد اجتماعی کمک کند. به عنوان مثال

جمعی مانند گیرنده/ فرستنده‌های دیجیتال جهت ایجاد پایگاه‌های آنلاین، برگزاری نشست‌ها و وبینارهای آنلاین با استفاده از دوره‌های آموزشی آشنایی با رسانه‌های اجتماعی می‌تواند به ارتقای دسترسی ساکنان عشایر به اطلاعات و ارتباطات کمک کند.

- تنوع معیشتی با محوریت مباحث فرهنگی و اجتماعی: توانمندسازی اقتصادی با استفاده از ایجاد کارگاه‌های آموزشی با رویکرد اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و زیست‌محیطی، توسط دستگاه‌های اجرایی و دانشگاه‌ها، برندسازی محصولات غذایی و دامی عشایر، تشویق جوانان به راه‌اندازی کسب‌وکارهای نوین مانند ایجاد شبکه‌های گردشگری عشایری، فرهنگ کشت گیاهان دارویی و خوشه‌سازی صنایع دستی می‌تواند در راستای بهبود سطح زندگی و بهبود معیشت و درآمد راهگشا باشد.
- توسعهٔ زیرساخت‌های اجتماعی: ایجاد مراکز مشاوره، مراکز خدمات بهداشتی و درمانی، مجموعه‌های ورزشی و فضای‌های عمومی مناسب برای تأمین نیازهای روزمرهٔ اجتماع محلی و بهبود کیفیت زندگی عشایر، حائز اهمیت است.

با عمل به این پیشنهادات، می‌توان به توسعهٔ اجتماعی و فرهنگی عشایر استان چهارمحال و بختیاری کمک نمود و شرایط زندگی آنان را بهبود بخشید.

حامی مالی

بنا به اظهارات نویسندگان، مقاله، فاقد حامی مالی می‌باشد.

برگزاری جشن‌های روز ملی روستا و عشایر، نمایشگاه توانمندی‌ها، برگزاری رویدادهای مختلف با موضوعات فرهنگی و اجتماعی عشایر، ثبت و معرفی آثار تاریخی، آداب و رسوم عشایر. با استفاده از فرصت ساختار اجتماعی و سیاسی-ایلی عشایر، تقویت همبستگی امکان‌پذیر است.

- ارتقای سطح تحصیلات: ایجاد مراکز آموزشی و راه‌اندازی کلاس‌های آموزشی برای افزایش سطح تحصیلات در جوانان عشایر با هدف توسعهٔ اجتماعی-فرهنگی آنان بسیار مهم است.
- حفظ و حراست از فرهنگ و آداب و رسوم عشایر: برگزاری کارگاه‌ها و نشست‌های آموزشی توسط مراکز آموزشی مجاز در راستای آشنایی جوانان با فرهنگ، آداب و رسوم عشایر اهمیت بسیاری دارد. همچنین، احیای آیین و آداب و رسوم و هنرهای محلی نیز می‌تواند در حفظ فرهنگ عشایر تأثیر بسیاری داشته باشد.
- تسهیل دسترسی به امکانات اساسی: ارائه برق، آب، شبکه ارتباطی و تلفن همراه به طور مطلوب به منظور افزایش ارتباطات و بهره‌وری، آسایش و بهبود کیفیت زندگی عشایر می‌تواند مؤثر باشد. این تسهیل‌گری می‌تواند توسط دستگاه‌های اجرایی انجام پذیرد و در همین راستا می‌بایست شرکت‌های تعاونی عشایری و تشکل‌های عشایری با عناوین مختلف من جمله باشگاه جوانان عشایر ایجاد و راه‌اندازی یا به‌روزرسانی شوند.
- استفاده از رسانه‌های اجتماعی و ارتباط دیجیتال: توسعهٔ زیرساخت‌های ارتباط

سهام نویسندگان در پژوهش

سهام نویسندگان در نگارش مقاله برابر بوده است.

تقدیر و تشکر

نویسندگان، از همه افرادی که در پژوهش مشارکت داشتند و نیز از یافته‌های پژوهش‌شان در این مقاله استفاده شد، تشکر و قدردانی می‌نمایند.

تضاد منافع

نویسندگان اعلام می‌دارند که هیچ تضاد منافی در رابطه با نویسندگی و یا انتشار این مقاله ندارند.

منابع

- عبداله‌پور، جمال. (۱۳۹۶). *واکاوی نقش نخبگان سنتی روستایی در راهبری توسعه اجتماعات محلی*. رساله انتشارنیافته دکتری، استاد راهنما: حسین ایمانی چاچرمی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران.
- قناد، فاطمه. و صرافى، مظفر. (۱۳۹۸). *سرمایه اجتماعی و توسعه پایدار جوامع عشایری*. زنجان: دانشگاه زنجان.
- کیاوند، عزیز. (۱۳۷۰). تغییر به جای کوچ، تحول به جای اسکان. *مجموعه مقالات سمینار استراتژی توسعه‌ی عشایر*. تهران: سازمان امور عشایر ایران (انتشارات عشایری).
- محمدپور، احمد. (۱۳۹۲). *روشن تحقیق کیفی (ضد روش)*. جلد (۱) چاپ دوم. تهران: جامعه‌شناسان.
- مرادی، محمود. و اسماعیل‌نژاد، مرتضی. (۱۳۸۹). ژئوتوریسم بیابان‌های ایران. *اولین همایش ملی کویر، فرصت‌ها و تهدیدات و تأثیر آن بر امنیت پایدار*، ۱۶ و ۱۷ تیرماه ۱۳۸۹، دانشگاه بیرجند، خراسان جنوبی.
- Barrow, C. J. (1995). *Developing the Environment: Problems and Management*. Routledge.
- Barton, H. (2003). *Sustainable Communities: The Potential for Eco-Neighbourhoods*. Earthscan Publications.
- Boodhoo, R. (2005). *From Community Development to Local Development: The Encouragement of Endogenous Initiative in the Commonwealth Caribbean*. World Development.
- Narayan, D., & Abe, A. (2003). *Institutional Perspectives on the Development of Local Communities*. World Bank Research Papers.
- Norgaard, L. and O'Brien, R. (2005). *Local Development and the Democratization of Forest Management in Latin America*. World Development.
- Todaro, M. P. (1995). *Economic Development*. Longman Publishing Group.